

УДК 342.7:347.7

Н.Ю. МЕЛЯН, Львівський університет
бізнесу та права

ПУБЛІЧНІ БЛАГА ТА СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ТА СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ

Ключові слова: держава, права і свободи особи, соціальна політика, фінанси, публічні блага, соціальна справедливість, фіскальна політика, нерозподільна справедливість

Динамічні зміни, що відбуваються у сучасному світу, актуалізують чисельні проблеми, які стосуються соціально-економічних відносин у суспільстві. Таким гострим та неоднозначним аспектом функціонування соціуму є міра реалізації принципу соціальної справедливості в соціальній та економічній політиці держави, ступінь розробки правових засад її гарантування, дієвість заходів щодо забезпечення. Зокрема, у сфері публічних благ, їх фінансуванні, розподілі, використанні. В умовах стрімких системних і цивілізаційних трансформацій ця тематика набуває особливої ваги.

Досліджуючи різноманітні аспекти життєдіяльності людей, науковці завжди у тій чи іншій мірі висвітлюють соціально-економічні наслідки суспільного виробництва, суперечності в розподілі суспільних благ між громадянами, аналізують правові основи та практику забезпечення соціальної функції держави, проблеми створення і розподілу публічних благ, формування і руху публічних фінансів як основи задоволення матеріальних і духовних потреб людей.

Дана тематика розробляється такими вченими, як О.Д. Василик, Л.К. Воронова, Р. Гаврилюк, Е.С. Дмитренко, Д.А. Кобильнік, О.А. Лукашев, А.А. Нечай, Н.М. Онищен-

ко, О.П. Орлюк, К.В. Павлюк, Н.Ю. Пришва, Ю.А. Ровинський, С.О. Сунегін, Л.В. Фокша, Т.Б. Шолкова та ін. Необхідність корегування форми і змісту суперечностей суспільного розвитку як об'єктивного, так й особливо суб'єктивного характеру, з метою збалансування економічної ефективності та соціальної справедливості, досягнення консенсусу між основними групами соціуму в цьому напрямі є завданням сучасних суспільних трансформацій. Звідси, мета статті – дослідити підходи до трактування соціальної справедливості як однієї з фундаментальних цінностей соціуму, яка має вагоме значення в процесі створення і розподілу публічних благ, необхідних для створення нормальних умов життя населення, зниження ступеня майнової та соціальної нерівності.

У будь-якому суспільстві існує суперечність між економічною ефективністю виробництва (як перевищення доходів над витратами) і соціальною справедливістю в розподілі його результатів. Наявне протиріччя між економікою і соціумом, конфліктність у вирішенні цієї проблеми.

Сучасні трансформації соціально-економічних моделей розвитку посилюють цей дисбаланс. Для досягнення конкурентоспроможності в умовах ринку за існуючої та зростаючої відкритості національної економіки бізнесу потрібно підвищувати ефективність свого функціонування, у т.ч. на основі зниження витрат, зокрема на робочу силу. З метою підтримання ефективності економічної діяльності суб'єктів господарювання запроваджуються зміни в системі соціального партнерства як комплексу заходів щодо розподілу обов'язків між її суб'єктами за рівень та якість життя громадянина, забезпечення суспільного добробуту. Знижується соціальна відповідальність держави та бізнесу. Підвищується індивідуальна відповідальність громадян за свій добробут.

Ефективний розподіл не завжди є справедливим і досить часто не сприймається більшістю людей як справедливий. Проблема набуває особливої актуальності в умовах політичних, соціальних та економічних трансформацій. Важливо мобілізувати зусилля соціуму щодо забезпечення соціальної справедливості, єдності дій держави, бізнесу і громадян на посилення його згуртованості [1, с.43].

Такий підхід зумовлює потребу у здійсненні відповідні зміни в системі формування, фінансування та розподілу публічних фондів грошових коштів, цільове призначення яких щодо кінцевого використання полягає в необхідності задоволення різних за змістом і рівнем суспільних потреб. Ці фонди функціонують з метою акумуляції та використання фінансових ресурсів на строго визначені публічні цілі, що мають загальносуспільне значення. Система публічних фондів коштів є матеріальною основою публічних фінансів. Останні представляють собою економічні відносини з мобілізації, розподілу (перерозподілу), витрачання фондів коштів держави та органів місцевого самоврядування для забезпечення потреб суспільства [2, с.162].

Публічні фінанси є видом суспільних відносин, публічність яких забезпечується державною регламентацією у формі владних приписів щодо формування, розподілу (перерозподілу) та використання зазначених фондів коштів, а також щодо контролю за цими процесами [3, с.145]. Публічні фінанси охоплюють кошти держави та органів місцевого самоврядування. Вони формуються і використовуються для задоволення публічного інтересу при реалізації завдань і функцій держави, муніципальних органів і органів, яким держава дозволяє представляти не лише публічний фінансовий інтерес, а й механізм реалізації принципу соціальної справедливості в розподілі суспільних благ.

Поняття «справедливість» як одна з найфундаментальніших суспільних цінностей

належить до системоутворюючих категорій багатьох наук, у т.ч. правознавства [4, с.19]. Розуміння його людьми та соціальними групами не є однаковим внаслідок того, що воно є оціночним поняттям і розглядається як моральна, політична, правова та економічна категорія [5, с.15]. Це спосіб розподілу соціальними інститутами фундаментальних прав і обов'язків громадян на основі досягнення соціального консенсусу. За умов правового забезпечення процес реалізації принципу соціальної справедливості можна розглядати як моральну та правно-санкціоновану співрозмірність у розподілі соціальних благ між людьми в межах єдиного соціального (державно-організованого) простору, взаємного врівноваження конфліктуючих інтересів у суспільстві та державі [4, с.19–20]. Погоджуємося з твердженням Р. Гаврилюк, що в цьому значенні справедливість по суті співпадає з правом... і є формальною рівністю, однаковістю масштабу справедливості (законів, норм, правил, інших вимог) за допомогою якого вимірюються вчинки (діяння індивідів як рівних суб'єктів права [4, с. 20].

Особливості реалізації принципу соціальної справедливості залежать від філософсько-правових традицій суспільства, моделі та пріоритетів соціально-економічного розвитку країни, в основі яких лежать певні його концепції. Більшість видатних філософів світу критерієм справедливості вважали благо держави (загальне благо). Із розвитком капіталізму вчені (Т. Гоббс, Дж. Локк, А. Сміт, І. Бентам, У. Петті, А. Маршал, В. Ойкен, М. Алле, Дж.К. Гелбрейт та ін.) формували класичні та неокласичні підходи до розуміння соціальної справедливості. Визнання ринку саморегулюючою системою, проголошення свободи людини і підприємництва, переваг її егоїстичних інтересів над суспільними означає, що справедливість встановлюється ринком на основі пофакторного розподілу дохо-

дів. Перерозподіл їх державою лише обмежує стимули діяльності. Вона не повинна відповідати за рівень життя, умови розвитку людини та ефективної праці. Майнова і соціальна нерівність, бідність є природними мотиваторами до розвитку. Державна соціальна підтримка громадян має носити обмежений характер (на рівні прожиткового мінімуму). Соціальна опіка тих, хто її потребує, є індивідуальною добротністю окремих людей та організацій.

За такої концепції соціальної справедливості не передбачено перерозподілу доходів. Податок на прибуток від господарської діяльності встановлюється на мінімальному рівні, необхідному для забезпечення загальнодержавних функцій. Втручання держави у сферу регулювання суперечності між багатством і бідністю відбувається за посередництвом контролю за рівнем життя населення не нижче за мінімальні соціальні стандарти (граничні величини).

Науково-технічна прогрес формує відповідні вимоги до підготовки робочої сили в інформаційному суспільстві та спонукає до створення більш соціально орієнтованої економічної системи. Цьому сприяли також ідеї кейнсіанства. Прихильниками цього напрямку є Дж.М. Кейнс, П. Девідсон, Ж. Харкерт, Р. Кан, Н. Калдор, Я. Крегель та ін. Поділяють такі підходи також представники інституціоналізму, зокрема Т. Веблен, Е. Долан, Дж.Р. Коммонс та ін. Ґрунтуючись на таких ідеях, у ХХ–ХХІ ст. у більшості країн проводилася політика державного регулювання процесів розподілу і перерозподілу доходів, зайнятості, рівня цін, державної соціальної допомоги малозабезпеченим. Такі заходи потребували підвищення податків, збільшення державного бюджету, зростання обсягів публічних грошових коштів. На початку ХХІ ст. під впливом глобальних змін теорія і практика розвитку суспільств повертаються, переважно, до ідей лібералізму.

Тобто, відмінності в підходах до трактування категорії «соціальна справедливість» стосуються визначення її міри, яку може бути забезпечено в суспільстві для зменшення соціальної нерівності (в освіті, доступу до власності та влади, місця людини в соціальній структурі суспільства тощо) та економічної нерівності (щодо власності, доходу, матеріальних умов життя), не знижуючи мотивації до праці, не породжуючи гострих політичних конфліктів. За сучасних умов проблеми визначення меж нерівності та забезпечення соціальної справедливості є надзвичайно актуальними.

У цьому аспекті визначальною є роль держави та законодавства. Правове становище учасників взаємовідносин «держава – особа» визначає їх баланс, необхідні гарантії здійснення ними прав, виконання обов'язків [6, с.5]. Н.М. Онищенко та С.О. Сунегін підкреслюють, що принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина може бути реалізований переважно у правовідносинах з державою. У свою чергу особа відповідає перед державою. Свобода особи пов'язана із розумними межами її дій і вчинків [6, с.3, 6].

В Конституції України закріплено соціальне призначення держави в якості одного з пріоритетних напрямів її діяльності. У ст.1 Основного Закону проголошено, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою [7]. У тріаді «держава-право-особа» найбільш незахищеним елементом є особа... Держава, яка використовує владу в своїх інтересах, має багато шляхів і можливостей обмежувати без належних підстав свободу і права людини [6, с.7]. Слушною є думка Н.М. Онищенко та С.О. Сунегіна стосовно того, що між державою та особою можуть бути певні суперечності, проте вони не мають набувати руйнівного характеру [6, с.8].

Вчені зауважують, що формально-юридично соціальні статті Конституції України містять швидше норму-мету, ніж норму, що ві-

дображає реальність [8, с.148, 149]. Виникає проблема кореляції між соціальною функцією держави і розвитком її правової системи, правовими факторами її реалізації [9, с.172]. До того ж тематика відповідальності держави перед громадянами (втілена в конституційних, цивільно-правових правовідносинах тощо) не є досить розробленою в українській юридичній літературі. Важливо сформулювати оптимальну економічного та правового механізму їх забезпечення.

Потрібно враховувати, що в світі відбуваються суттєві зміни, зумовлені глобалізацією. Вони також стосуються соціально-економічної сфери, ролі національних держав в її регулюванні та правовому забезпеченні. Необхідність оптимізації розподілу і використання бюджетних коштів змушують модернізувати національні соціально-економічні моделі, зокрема їх соціальну складову. Наслідком таких процесів може бути обмеження прав людини.

Розподіл дефіцитних приватних благ із врахуванням реалізації при цьому принципу соціальної справедливості відбувається у два способи – на основі розподільної (дистрибутивної) та вирівнюючої (ретрибутивної) справедливості [4, с.20]. Тобто, на основі врахування або ні платоспроможності населення.

Багато юридичних гарантій стосуються забезпечення необхідних умов життєдіяльності [10]. З метою акумуляції та використання фінансових ресурсів на строго визначені публічні цілі, які мають загальносуспільне значення, формуються публічні фонди коштів. Природа публічних (загальних) благ та правове її оформлення зумовлює їх неподільність, доступність для кожної людини, необхідність участі всіх громадян в їх фінансуванні через сплату податків. Основним методом забезпечення формування публічних благ є метод державного податкового права. Слушною є думка Р. Гаврилюк, що в цьому аспекті важливою є перерозподільна (у т.ч. корегуюча)

справедливість: кожен громадянин має рівні права на середовище своєї життєдіяльності, тому він має надавати адекватну компенсацію використаного ним спільного надбання людства, зокрема через податки [4, с.23].

В період значних суспільних трансформацій роль держави в проведенні активної політики щодо перерозподілу національного доходу між різними групами населення зростає. Такий перерозподіл може бути горизонтальний, коли держава прагне перерозподілити матеріальну відповідальність (наприклад, за утримання непрацездатних, виховання дітей), між особами з однаковими доходами, проте різною демографічною навантаженістю на сім'ю. За вертикального перерозподілу доходів (виплати з державного бюджету, пільгове оподаткування) відбувається перерозподіл доходів від забезпечених до бідних.

У визначенні потреби в перерозподілі національного доходу державою та його меж орієнтуються на концепцію соціально-економічного поступу суспільства, зважають на стан економіки, особливості трудової етики, менталітет народу, вплив лівих політичних кіл в уряді, рівень соціальних стандартів тощо. Публічні фонди грошових коштів на соціальні цілі, їх обсяг та напрями використання характеризують ступінь досягнутого консенсусу між значними суспільними групами в аспекті дотримання принципів соціальної справедливості, узгодженню економічних та соціальних інтересів в країні, справедливості та законності інституціональних структур, нових принципів розподілу суспільного продукту.

Важливим аспектом соціально-економічного розвитку стає забезпечення відтворення висококваліфікованої робочої сили, а це потребує політичної та економічної стабільності. За такої динаміки актуальною стає ключова проблема правової справедливості – досягнення найоптимальнішого поєднання рівності та нерівності [4, с.20].

Кризовий стан соціальної політики в Україні є результатом не лише багатьох об'єктивних і суб'єктивних обставин, а й втілення в життя концепції соціально-економічного розвитку, що ґрунтується на ліберальних засадах. У багатьох сферах (перш за все щодо доходів працюючих і малозабезпечених, вартості робочої сили) наявне порушення принципу соціальної справедливості. Серед населення поширюється бідність, у т.ч. серед працюючих як наслідок несправедливої оцінки праці зайнятого населення. Податковий тягар несуть особи, які отримують офіційні доходи, у т.ч. мінімальні. Поширення платності суспільних благ знижує рівень добробуту значної частини населення [11].

Отже, соціально-економічну політику доцільно розглядати як функцію державної відповідальності за використання громадських ресурсів, регулювання приватної діяльності з метою максимізації соціальної вигоди. Держава повинна прагнути досягнути певних колективних цілей, їх скорегувати або замінити. Завданням держави як активного суб'єкта системи регулювання суспільних відносин є створення умов для оптимального поєднання особистого і суспільного інтересів, підвищення загального добробуту, формування умов для соціальної злагоди і солідарності. Саме завдяки державі чинна система фінансових правовідносин (об'єктом яких є централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів) надає можливість забезпечити задоволення публічних потреб, публічного інтересу суспільства, є гарантом його стабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимов О. Зарубіжний та міжнародний досвід забезпечення соціальної справедливості у суспільстві / О. Герасимов, К. Мілованова // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 5. – С. 43–51.

2. Фокша Л. В. Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа / Л. В. Фокша // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія: Юриспруденція. – 2014. – № 10–1. – Том 1. – С. 162–164.

3. Нечай А. А. Правові проблеми регулювання публічних видатків у державі: дис. ... доктора юрид. наук. : 12.00.07 / А. А. Нечай ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 556 с.

4. Гаврилюк Р. Право людини на податки як перерозподільна справедливість / Р. Гаврилюк // Юридична Україна. – 2015. – № 3. – С. 19–26.

5. Студінський В. Питання соціальної справедливості в контексті соціальної політики / В. Студінський // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 1. – С. 13–16.

6. Онищенко Н. М. Відповідальність держави перед особою в контексті розвитку громадянського суспільства / Н. М. Онищенко, С. О. Сунегін // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 3–10.

7. Конституція України : від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1.

8. Данич О. Ф. Соціальна функція сучасної держави в контексті розвитку основоположних принципів права / О. Ф. Данич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/1234_56789/63776/30-Danych.pdf?sequence=1.

9. Краковська А. С. Правові передумови реалізації соціальної функції держави / А. С. Краковська // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 172–176.

10. Онищенко Н. М. Громадянське суспільство і виклики часу: від теорії до практичних дій / Н. М. Онищенко, Н. С. Кузнецова // Віче. – 2014. – № 7. – С. 30–33

11. Новіков В. М. Досягнення справедливості як умова соціогуманітарного розвитку / В. М. Новіков, В. В. Семенов // Демографія та

соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – | С. 40–49.

Мелян Н. Ю. Публічні блага та соціальна справедливість: еволюція поглядів та сучасне розуміння / Н. Ю. Мелян // Форум права. – 2015. – № 5. – С. 136–141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_5_25.pdf

Досліджується проблема соціальної справедливості в контексті суспільних змін в Україні. Зазначається, що поняття «соціальна справедливість» є багатоаспектним та його не можна обмежувати лише розподілом матеріальних благ. Це одна з фундаментальних цінностей соціуму, яка має вагоме значення в процесі створення і розподілу публічних благ, необхідних для формування нормальних умов життєдіяльності суспільства, зниження ступеня майнової та соціальної нерівності в суспільстві, його подальшого поступу. Робиться висновок, що завданням сучасних суспільних трансформацій є корегування форми і змісту суперечностей суспільного розвитку як об'єктивного, так й особливо суб'єктивного характеру, з метою збалансування економічної ефективності та соціальної справедливості, досягнення консенсусу між основними групами соціуму в цьому напрямі.

Мелян Н.Ю. Публичные блага и социальная справедливость: эволюция взглядов и современное понимание

Исследуется проблема социальной справедливости в контексте общественных изменений в Украине. Отмечается, что понятие «социальная справедливость» является многоаспектным и его нельзя ограничивать только распределением материальных благ. Это одна из фундаментальных ценностей социума, которая имеет большое значение в процессе создания и распределения публичных благ, необходимых для формирования нормальных условий жизнедеятельности общества, снижения степени имущественной и социального неравенства в обществе, его дальнейшего развития. Делается вывод, что задачей современных общественных трансформаций является корректировка формы и содержания противоречий общественного развития как объективного, так и особенно субъективного характера, с целью сбалансирования экономической эффективности и социальной справедливости, достижения консенсуса между основными группами социума в этом направлении.

Melian N.Ju. Public Welfare and Social Justice: The Evolution of Attitudes and Understanding of Contemporary

The problem of social justice in the context of social changes in Ukraine is observed. It is noted that the term «social justice» is multidimensional and cannot be limited to the distribution of wealth. This is one of the fundamental values of society, which has a big importance in the creation and distribution of public goods necessary for the normal formation of society, reducing property and social inequality, provide its further development. It is concluded that the task of social transformation today is correction form and content of the contradictions of social development, both objective and subjective in particular, in order to balance economic efficiency and social justice, achieve consensus between the main groups of society in this direction.